

UO'K: 796.011.3(075)

MATNAZAROV Anvar O'ktamovich,

dotsent, "Jismoniy madaniyat" kafedrası, Urganch davlat pedagogika instituti, Urganch sh., O'zbekiston
e-mail: matnazarovanvar9@gmail.com

Taqriz asosida: Masharipov A.K., dotsent, pedagogika fanlari falsafa doktori (PhD), «Jismoniy madaniyat» kafedrası, Urganch davlat pedagogika instituti

FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS OF PHYSICAL EDUCATION AND SPORTS IN THE CONDITIONS OF INCLUSIVE EDUCATION

Abstract

The article presents the results of a theoretical study of general approaches and technologies for the formation of readiness of future teachers of physical education and sports to work in the conditions of inclusive education. Inclusion sets a new paradigm of public life, social structure, requires serious transformations of social institutions, processes and practices, implies the achievement of maximum community of each person with other people and society as a whole. Achieving full inclusion of each individual in social life is becoming a priority task of modern society, the solution of which is associated with a change in existing stereotypes of public consciousness regarding the features of pedagogical support for students with special educational needs.

Key words: inclusive education, persons with disabilities, future teachers, questionnaires.

INKLYUZIV TA'LIM SHARTLARIDA BO'LAJAK JISMONIY TARBIYA VA SPORT FAN O'QITUVCHILARINING KASBIY KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISH

Annotatsiya

Maqolada bo'lajak jismoniy tarbiya va sport o'qituvchilarining inklyuziv ta'lim sharoitida ishlashga tayyorligini shakllantirishning umumiy yondashuvlari va texnologiyalarini nazariy o'rganish natijalari keltirilgan. Inklyuzivlik jamiyat hayotining, ijtimoiy tuzilmaning yangi paradigmasini belgilaydi, ijtimoiy institutlar, jarayonlar va amaliyotlarni jiddiy o'zgartirishni talab qiladi, har bir shaxsning boshqa odamlar va umuman, jamiyat bilan maksimal darajada hamjihatligiga erishishni nazarda tutadi. Har bir shaxsning ijtimoiy hayotga to'liq qo'shilishiga erishish zamonaviy jamiyatning ustuvor vazifasiga aylanib bormoqda, uni hal qilish alohida ta'limga muhtoj talabalarni pedagogik qo'llab-quvvatlash xususiyatlariga nisbatan mavjud bo'lgan ijtimoiy ong stereotiplarini o'zgartirish bilan bog'liq.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, nogironlar, bo'lajak o'qituvchilar, anketalar.

ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И СПОРТА В УСЛОВИЯХ ИНКЛЮЗИИ

Анотация

В статье представлены результаты теоретического исследования общих подходов и технологий формирования готовности будущих педагогов по физической культуре и спорту к работе в условиях инклюзивного образования. Инклюзия задает новую парадигму общественной жизни, социального уклада, требует серьезных преобразований социальных институтов, процессов и практик, предполагает достижение максимальной общности каждого человека с другими людьми и обществом в целом. Достижение полноценной включенности каждого индивида в социальную жизнь становится приоритетной задачей современного общества, решение которой связано с изменением существующих стереотипов общественного сознания относительно особенностей педагогического сопровождения обучающихся с особыми образовательными потребностями.

Ключевые слова: инклюзивное образование, лица с ограниченными возможностями здоровья, будущие педагоги, анкетирование.

Hozirgi vaqtda "inklyuziv ta'lim" atamasi ta'lim tizimiga tobora ko'proq kirib bormoqda, u alohida ehtiyojli bolalarni umumta'lim maktablarida o'qitish, kamsitishlarga barham berish va har bir bola uchun qulay shart-sharoitlarni ta'minlashni nazarda tutadi. Ta'lim tizimiga inklyuziv yondashuvni joriy etish samaradorligi, birinchi navbatda, o'z kasbining ijtimoiy ahamiyatini biladigan, kasbiy faoliyatni amalga oshirishga yuqori motivatsiyaga ega, turli xil rivojlanish patologiyalari bo'lgan o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini biladigan, ta'lim muhitining barcha subyektlari o'rtasida konstruktiv pedagogik hamkorlikni amalga oshirishga qodir bo'lgan malakali pedagog kadrlarni tayyorlashga bog'liq.

Jismoniy tarbiya sohasidagi mutaxassislarni inklyuziv ta'lim sharoitida ishlash uchun tayyorlash ekologik "to'siqlar" mavjudligi bilan murakkablashadi (sinfidagi barcha o'quvchilarning qiziqishlari va imkoniyatlariga mos keladigan o'quv materialini tanlash; o'qituvchining psixologik stressining kuchayishi; alohida ta'limga muhtoj maktab o'quvchilarining sog'lom tengdoshlari, o'qituvchisi bilan muloqot qilishdagi qiyinchiliklar). Bundan tashqari, jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassis psixologik stressning kuchayishi sharoitida ishlaydi, chunki unga o'quv jarayonining barcha ishtirokchilari uchun jismoniy mashqlar xavfsizligini ta'minlash qiyinroq, chunki u sog'lig'ida muammolar bo'lgan bolalarga ko'proq e'tibor berishi kerak.

Bugungi kunda pedagogika fani va amaliyotida alohida ta'limga muhtoj bolalarni ta'lim va tarbiyalashda innovatsion yondashuvlar ishlab chiqilib, joriy etilmoqda. Shunday qilib, inklyuziv ta'lim har bir bolaga ijtimoiy mavqei, irqi, jismoniy va aqliy qobiliyatidan qat'i nazar, uning rivojlanish darajasiga mos keladigan ta'lim olishda teng huquqlarni ta'minlaydi. Alohida ehtiyojli bolalar maxsus muassasalarda o'qishlari shart emas, deb taxmin qilinadi: oddiy umumta'lim maktabida ular nafaqat yaxshiroq ta'lim olishlari, balki hayotga muvaffaqiyatli moslashishlari, hissiy va jismoniy rivojlanish zarurligini anglashlari mumkin.

Afsuski, amaliyot shuni ko'rsatadiki, umumta'lim maktabida "maxsus" bolalarni rivojlantirish va tarbiyalash jarayonini tashkil etish masalasi hali ham ochiqlicha qolmoqda. Bu nafaqat o'qitish usullarining o'ziga xos xususiyatlari, balki inklyuziv ta'lim muhitini yaratuvchi va alohida ta'limga muhtoj o'quvchilarga korrektsiyaviy-psixologik yordam ko'rsatadigan pedagogik kadrlar tayyorlanmaganligi bilan bog'liq. Jismoniy tarbiya o'qituvchisi ta'limda inklyuziv yondashuvni joriy

etishda yetakchi rollardan biriga ega, chunki jismoniy tarbiya mashg'ulotlari nogironlar va nogironlarning ijtimoiy moslashuvi, ularni tashqi dunyo bilan aloqa o'rnatishni rag'batlantirish uchun muhimdir [2].

Inklyuziv ta'lim inklyuziv yondashuvning mohiyatini aniq tushunishi, turli xil rivojlanish patologiyalari bo'lgan o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini bilishi, ta'lim muhitining barcha subyektlari o'rtasidagi konstruktiv pedagogik o'zaro ta'sirni amalga oshirishga qodir bo'lishi kerak bo'lgan o'qituvchilarning kasbiy va shaxsiy tayyorgarligiga alohida talablar qo'yadi. Bir so'z bilan aytganda, o'qituvchi innovatsion ta'lim jarayoni sharoitida kasbiy faoliyatni amalga oshirishga tayyor bo'lishi kerak [5].

Ishning **dolzarbligi** mavjud qarama-qarshiliklar bilan bog'liq:

- ijtimoiy-pedagogik darajada – mahalliy pedagogik amaliyotga inklyuziv ta'limni joriy etish va amalga oshirish bo'yicha ijtimoiy buyurtma va o'zgargan ta'lim sharoitida kasbiy faoliyatni amalga oshirishga qodir bo'lgan malakali pedagog kadrlarning yetishmasligi o'rtasida;

- ilmiy-nazariy darajada – jismoniy tarbiya o'qituvchilarining inklyuziv ta'lim sharoitida ishlashga tayyorligini rivojlantirish zarurati va pedagogika fani va amaliyotida bunday tayyorgarlikni shakllantirish mazmuni va texnologiyalarining yetarli darajada ilmiy asoslanmaganligi o'rtasida;

- ilmiy va uslubiy daraja – inklyuziv amaliyotni amalga oshirish zarurati va bo'lajak o'qituvchilarning ushbu jarayonga tayyorgarligini shakllantirish va o'qituvchilarning inklyuziya sohasidagi kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishni ta'minlaydigan dasturiy va uslubiy materiallarning yetishmasligi o'rtasida.

Aniqlangan qarama-qarshiliklarni hal qilish yo'lini topish zarurati tadqiqot **muammosini** belgiladi. Ilmiy jihatdan, bu bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining inklyuziv ta'limda ishlashga tayyorligini shakllantirish modelini ishlab chiqishning nazariy asosidir, amaliyotda – bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining inklyuziv ta'limda ishlashga tayyorligini shakllantirishni ta'minlaydigan didaktik model va pedagogik shart-sharoitlarni ishlab chiqish.

Nogiron bolalar rivojlanishidagi farqlar diapazoni juda katta – amalda normal rivojlanayotgan vaqtinchalik va nisbatan oson tuzatiladigan qiyinchiliklarni boshdan kechirayotgan bolalardan asab tizimiga jiddiy shikast yetkazadigan bolalargacha. Shunga ko'ra, ba'zi bolalar guruhlariga sog'lom tengdoshlari bilan birgalikda maxsus yordam bilan o'qishlari

mumkin, boshqalari esa ularning imkoniyatlariga moslashtirilgan individual ta'lim dasturiga muhtoj [7].

Xorijda ta'limga inklyuziv yondashuv bir necha o'n yillar davomida muvaffaqiyatli qo'llanilmoqda [5, 8], biroq bizning mamlakatimizda inklyuziv ta'limni joriy etish bir qator qiyinchiliklarga duch kelmoqda:

- alohida ehtiyojli bolalarning ijtimoiy integratsiyalashuvi, bag'rikenglik, o'zini o'zi anglash va sog'lom odamlar tomonidan yordam berish xulq-atvorini oshirish bo'yicha to'liq foydalanish mumkin bo'lgan dastur ishlab chiqilmagan;

- nogiron bolalar va ularning har tomonlama rivojlangan tengdoshlari uchun mavjud bo'lgan bilimlar hajmi va o'qitish tezligini uyg'unlashtirishning jiddiy muammosi mavjud;

- nogiron bolalar va bunday cheklovlariga ega bo'lmagan bolalar o'rtasidagi aloqalar qiyin va sekin o'rnatiladi;

- ta'lim muassasasida maxsus tibbiy yordam, nogironligi bo'lgan o'quvchilarning o'qish joyiga va qaytib uyiga yetib borishini ta'minlaydigan transport vositalari yo'q;

- nogironligi bo'lgan bitiruvchilarni ishga joylashtirish dasturlari samarasi kam.

Yuqorida sanab o'tilgan qiyinchiliklarga qaramay, inklyuziv ta'lim mamlakatimiz ta'lim muassasalarida tobora ko'proq joriy etilmoqda.

Shuni ta'kidlash kerakki, uni amalga oshirish samaradorligi nafaqat o'z kasbining ijtimoiy ahamiyatini biladigan, kasbiy faoliyatini amalga oshirishga yuqori ishtiyoqli, turli xil rivojlanish patologiyalari bo'lgan o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini biladigan, ta'lim muhitining barcha subyektlari o'rtasida konstruktiv pedagogik hamkorlikni amalga oshirishga qodir bo'lgan malakali pedagog kadrlar tayyorlashga bog'liq [8].

Bundan tashqari, jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassis psixologik stressning kuchayishi sharoitida ishlaydi, chunki o'quv jarayonining barcha ishtirokchilari uchun jismoniy mashqlar xavfsizligini ta'minlash talabini qondirish ancha qiyin, chunki o'qituvchi sog'lig'ida muammolar bo'lgan bolalarga ko'proq e'tibor berishi kerak [5].

Mutaxassislarning ta'kidlashicha, nogironlarni ijtimoiy himoya qilish bo'yicha chora-tadbirlar tizimida jismoniy tarbiya yordamida reabilitatsiya va ijtimoiy moslashuv eng samarali hisoblanadi. Nogironligi bo'lgan shaxslar uchun jismoniy tarbiya mashg'ulotlari asosiy jismoniy fazilatlarini rivojlantirishga qaratilgan; tananing funksional imkoniyatlarini oshirish; nogiron bolaning qolgan

jismoniy va harakat fazilatlarini rivojlantirish, saqlash va ulardan foydalanish; maxsus bilimlar majmuini shakllantirish [6].

Ushbu ijobiy ta'sirlardan tashqari, inklyuziv jismoniy tarbiya darslari boshqa bir qator afzalliklarga ega. Nogiron bolalar motorli taqlid qilish uchun qulay namuna oladilar; to'liq hayotga to'sqinlik qiladigan jismoniy va psixologik to'siqlarni yengib o'tish qobiliyati shakllanadi; ularning jamiyat hayotiga shaxsiy hissasi zarurligi tushuniladi; ularning jismoniy holatini yaxshilash istagi paydo bo'ladi.

Inklyuziv ta'lim tamoyillari qo'llab-quvvatlash, o'zaro yordam, tenglik va do'stlikka asoslanadi. Nogiron bola uchun u sog'lom bolalar bilan teng darajada muloqot qila olishini tushunishi, boshqa bolalar bilan muloqot qilish uchun qanday fazilatlar kerakligini tushunishi, qaramlik hissadan xalos bo'lishi va o'zini izolyatsiya qilish istagini yengishi, o'zining jismoniy imkoniyatlariga ishonch hosil qilishi muhimdir. Bunday darslardan imkoniyati cheklangan bolalar ham ijobiy tajriba orttirishlari shubhasiz. Ular uchun bu darslar yangi muloqot qobiliyatlari va hissiy sohani rivojlantirish, egoistik munosabatlarni yoki ustunlik majmuasini yengishdir. Bu "boshqa" bolani teng huquqli sifatida qabul qilish, boshqa odam uchun mas'uliyat hissining namoyon bo'lishi, o'z xohish-istaklarini boshqasining imkoniyatlari bilan o'lchash qobiliyatini rivojlantirish, haqiqatan ham zarur bo'lgan vaziyatda tegishli yordam ko'rsatish muhimligini anglash. Ta'lim jarayonida birgalikda ishtirok etish orqali sog'lom bolalar va imkoniyati cheklangan bolalar bir-biriga nisbatan bag'rikeng bo'lishni o'rganadilar [1].

Turli statistik tadqiqotlar ma'lumotlariga ko'ra, nogiron bolalarning taxminan 18-20 foizi umumiy ta'lim muassasalarida (ko'pincha umumta'lim maktablarida bunday bolalar xatti-harakatlarning majburiy shakli sifatida kamharakatchanlik sharoitida) o'qitiladi, bu yerda ularning psixofizik qobiliyatlariga mos sharoitlar yaratilishi kerak. Odatda, ular jismoniy tarbiya darslaridan ozod qilinadi yoki ular umumta'lim maktabida amalda ishlamaydigan maxsus guruhga birlashtiriladi [3].

Shu munosabat bilan inklyuziv jismoniy tarbiya darslari ayniqsa dolzarb va muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Ko'rib chiqilayotgan muammo doirasida bo'lajak jismoniy tarbiya mutaxassislarning inklyuziv ta'limda ishlash imkoniyatlariga munosabatini aniqlash bo'yicha tadqiqot o'tkazildi. Tadqiqotda UrDPI jismoniy madaniyat fakultetining I–II bosqich talabalari (147 nafar) ishtirok etdilar (jadval).

Jadval

Jismoniy tarbiya va sport fanlari bo'yicha bo'lajak
o'qituvchilarning so'rovidan olingan qiyosiy ma'lumotlar

T/r	Savol	Ijobiy	Salbiy	Javob berishga qiynaladiman
1.	“Inklyuziv ta’lim” atamasi bilan tanishmisiz?	37 %	63 %	-
2.	Sog'lom bolalar va imkoniyati cheklangan bolalarni birgalikda tarbiyalashga munosabatingiz qanday?	34 %	66 %	-
3.	Moslashuvchan jismoniy tarbiya sohasida o'qituvchi yoki murabbiy bo'lib ishlashni xohlaysizmi?	43 %	57 %	-
4.	Sizningcha, pedagogika oliy o'quv yurtining turli mutaxassisliklari talabalari imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlashning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganishlari kerakmi?	83 %	17 %	-
5.	Jismoniy tarbiya mutaxassisi ishini murakkablashtirishi mumkin bo'lgan omillar sog'lom bolalar va nogiron bolalar uchun birgalikdagi mashg'ulotlarni tashkil etishga ta'sir qiladimi?	38 %	43%	19 %
6.	O'qishni tugatgandan keyin qayerda ishlashni rejalashtiryapsiz?	71 %	15 %	14 %

Anketaning birinchi savoliga respondentlar umumiy sonining 37% ijobiy javob bergan, 63% - u atama bilan tanish emas deb javob bergan.

"Sog'lom bolalar va imkoniyati cheklangan bolalarni birgalikda tarbiyalashga munosabatingiz qanday?" – degan savolga respondentlarning 34% ijobiy, 66% esa salbiy javob berdi.

Anketaning uchinchi savoliga bo'lajak o'qituvchilarning 43% ijobiy, 57% salbiy javob berdi.

“Sizning fikringizcha, pedagogika oliy o'quv yurtining turli mutaxassisliklari talabalari imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlashning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganishlari kerakmi?” – degan savolga respondentlarning 83% ijobiy, 17% esa salbiy javob bergan.

Sog'lom bolalar va imkoniyati cheklangan bolalar uchun qo'shma mashg'ulotlarni tashkil etishda jismoniy tarbiya mutaxassisi ishini qiyinlashtiradigan omillar haqidagi savolga

quyidagi javoblar olindi: talaba-bo'lajak o'qituvchilarning 38% sog'lom bolalar va nogiron bolalar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni tashkil etishdagi qiyinchiliklardan xavotirda, nogiron bolalar bilan muloqot qilish uchun maxsus ko'nikmalar (masalan, surdo-tarjimon) o'qituvchilarning 22%ni qo'rqitmoqda va bunday sinflar uchun maxsus jihozlar va qurilmalarning yo'qligi yoki umuman yo'qligi – respondentlarning 21% (43%). Kamroq darajada, nogiron bolalar bilan mashg'ulotlar metodologiyasini yetarli darajada bilish qiyinchilik tug'diradi – 19%.

“O'qishni tugatgandan keyin qayerda ishlashni rejalashtiryapsiz?” – degan savolga respondentlarning 71% o'z mutaxassisligi bo'yicha ishlaydi, 15% o'z ixtisosligida ishlamaydi, 14% esa keyingi ishga joylashish haqida qaror qilmagan.

So'rovnoma natijalari shuni ko'rsatdiki, bo'lajak jismoniy tarbiya va sport mutaxassislari nogiron

bolalar bilan ishlashning o'ziga xos xususiyatlari haqida yetarli ma'lumotga ega emaslar, ammo inklyuziv ta'lim muhitida ishlashda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan qiyinchiliklarni va ularni yengishga tayyorlik darajasini adekvat baholaydilar.

Respondentlardan olingan javoblarni tahlil qilib, quyidagi **xulosalarga** kelish mumkin.

1. Inklyuziv ta'lim – nogironlarning ijtimoiy integratsiyalashuvi jarayonining asosiy tarkibiy qismlaridan biri. So'rov natijalari shuni ko'rsatadiki, "Jismoniy madaniyat" mutaxassisligi bo'yicha tahsil olayotgan talabalarning katta qismi "inklyuziv ta'lim" atamasi bilan tanish emas va so'rovda qatnashgan talabala-bo'lajak pedagoglarning yuqori qismi sog'lom bolalar va imkoniyati cheklangan bolalarni birgalikda ta'lim olishiga qarshi.

2. Shu bilan birga, talabalarning aksariyati pedagogika universitetining barcha talabalari turli nogiron bolalarning xususiyatlarini o'rganishlari

kerakligini ta'kidladilar, chunki ular inklyuziv ta'lim muhitida ishlashlari kerak bo'lsa, ular yaxshiroq tayyorgarlik ko'rishni afzal ko'rishadi.

3. Inklyuziv ta'lim muhitida jismoniy tarbiya va sport mutaxassisi ishini ancha murakkablashtirishi mumkin bo'lgan omillarni tahlil qilib, bo'lajak mutaxassislarni eng ko'p normal rivojlanayotgan bolalar va imkoniyati cheklangan bolalar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni samarali tashkil etish tashvishga solayotgani aniqlandi.

Shunday qilib, jismoniy tarbiya va sport sohasidagi bo'lajak mutaxassislarni inklyuziv ta'limda ishlashning o'ziga xos xususiyatlariga o'rgatish uchun o'quv dasturlarini ishlab chiqishda "Inklyuziv ta'limda jismoniy madaniyat" bo'limini kiritish, shuningdek jismoniy tarbiya va sport sohasida allaqachon ishlayotgan mutaxassislarchi uchun inklyuziv ta'lim darslarini tashkil etish va o'tkazish bilan bog'liq malaka oshirish uchun qo'shimcha kasbiy ta'lim dasturini ishlab chiqish zarur.

Adabiyotlar

1. Андрюхина Т.В. Адаптивная физическая культура в комплексной реабилитации и социальной интеграции лиц с ограниченными возможностями здоровья. // Учебное пособие. Екатеринбург, Рос. гос. проф.-пед. ун-т, 2019. - 158 с.
2. Голенкова О.В., Комарова С.В., Лифанова Т.Е., Мезенцева И.А. Инновационные подходы к обучению и воспитанию детей с особыми образовательными потребностями в условиях цифровой трансформации образования. // Управление образованием, теория и практика: технологизация педагогического процесса, 2024, 14 (9-2), С. 86-96.
3. Гостева Л.З., Полевая Н.М. Социальная работа с инвалидами. // Учебное пособие для студентов направления подготовки «Социальная работа». Благовещенск, Амур. гос. ун-т, 2014. – 163 с.
4. Евсеев С.П. Теория и организация адаптивной физической культуры. // Учебник. М.: Спорт, 2016. – 616 с.
5. Емельянова Т.В., Александров Ю.М. Теоретические аспекты готовности специалистов по физической культуре и спорту к работе в условиях инклюзивного образования. // Вектор науки ТГУ, 2013, № 3, С. 420–423.
6. Кетриш Е.В. Готовность педагога к работе в условиях инклюзивного образования. // Монография. Екатеринбург, Рос. гос. проф-пед. ун-т, 2018. - 120 с.
7. Пургина Е.И. Философские основы инклюзивного образования в контексте специального федерального государственного образовательного стандарта для детей с ограниченными возможностями здоровья. // Педагогическое образование в России, 2014, № 2, С. 152–156.